

УДК 821.161.2.09:821.162.1.09

Оксана МЕЛЬНИК,

кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовної та міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) oxanamelnyk80@gmail.com

Іван ЗИМОМРЯ,

доктор філологічних наук, в.о. завідувача кафедри теорії та практики перекладу ДВНЗ «Ужгородський національний університет», професор кафедри германських мов та перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Ужгород) zimok@ukr.net

РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ ПРИРОДИ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ МАРКЕВИЧА ТА АДАМА МІЦКЕВИЧА

У статті проаналізовано взаємозв'язки творчості М. Маркевича з художніми здобутками А. Міцкевича як видатного представника польської культури з проєкцією на історичний контекст доби романтизму. З'ясовано самотність сприйняття образу природи у доробку М. Маркевича та А. Міцкевича.

Ключові слова: образ природи, творчість Миколи Маркевича та Адама Міцкевича, реценція, інтерпретація, порівняльно-типологічний аспект, трансформація образів.

Лит. 14.

Oxana MELNYK,

Ph.D. in Philology, lecturer of Language and Intercultural Communication Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) oxanamelnyk80@gmail.com

Ivan ZYOMRYA,

Doctor of Philology, a.d. Head of Translation Theory and Practice Department, SHEU «Uzhhorod National University», Professor of Germanic Languages and Translation Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Uzhgorod), zimok@ukr.net

NATURE IMAGE RECEPTION IN MYKOŁA MARKEVYCH'S AND ADAM MICKIEWICZ'S WORKS

In the research paper it was made an attempt to analyse creative relationships between M. Markevych and Adam Mickiewicz, an outstanding representative of Polish culture with the projection on the historical context of the romantic period. The identity of nature image perception in M. Markevych's and A. Mickiewicz's creative activity it was found out.

Key words: nature concept, Mykola Markevych's and Adam Mickiewicz creativity, reception, interpretation, comparative-typological aspect, image transformation.

Ref. 14.

Оксана МЕЛЬНИК,

кандидат філологічних наук, преподаватель кафедри мовної та міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) oxanamelnyk80@gmail.com

РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗА ПРИРОДИ В ТВОРЧЕСТВЕ НИКОЛАЯ МАРКЕВИЧА И АДАМА МИЦКЕВИЧА

В статье проанализированы взаимосвязи творчества Н. Маркевича с художественными достижениями А. Мицкевича как выдающегося представителя польской культуры с проекцией на исторический контекст эпохи романтизма. Выяснена самобытность восприятия образа природы в наследии Н. Маркевича и А. Мицкевича.

Ключевые слова: образ природы, творчество Николая Маркевича и Адама Мицкевича, рецепция, интерпретация, сравнительно-типологический аспект, трансформация образов.

Лит. 14.

Постановка проблеми. Тема України у рецепції поетів-романтиків Західної та Центральної Європи характеризується багатоплановістю. У компаративному аспекті вона передбачає, зокрема, дослідження сукупності зв'язків творчості видатного польського митця Адама Міцкевича (1798 – 1855) з Україною та її культурою, визначення ступеня і форм присутності в ній української складової, а також проблем рецепції доробку автора національного епосу «Пан Тадеуш» («Pan Tadeusz») в українському письменстві. Таке завдання має аргументовану основу з проекцією на а) аналіз циклу «Кримські сонети» («Sonety krymskie», 1826) та поезій, що написані під час перебування поета в Україні чи під його впливом, б) листування А. Міцкевича (листи до Головінських, А. Одинця, Т. Зана), в) 4-ту книгу «Пана Тадеуша», III частину «Дзядів», балади «Тукай», «Чати», «Рибка», «Світязь», «Світязянка» [1, 8], г) паризькі лекції поета. Крім цього, слід наголосити: розуміння глибини відносин людини та Всесвіту, сприйняття природи на рівні уяви та підсвідомих почуттів, прагнення збагнути сутність природи, – усе це характерне для творчості поетів-романтиків [10, 104], утім числі М. Маркевича та А. Міцкевича.

Аналіз досліджень. До різних аспектів окресленої теми зверталися такі науковці, як Г. Вервес, Г. Батовський, В. Брухнальський, Ю. Булаховська, В. Гуменюк, М. Зимомря, Р. Кирчів, Ю. Кляйнер, І. Лозинський, В. Матвішин, В. Моторний, І. Плига, В. Полек, М. Рильський, А. Татаренко, М. Теплінський, І. Франко, О. Юрченко.

Мета статті полягає в аналізі взаємозв'язків творчості М. Маркевича з художніми здобутками А. Міцкевича з проекцією на історичний контекст доби романтизму, а також з'ясувати самобутність сприйняття образу природи в доробку українського та польського авторів.

Виклад основного матеріалу. Знайомство М. Маркевича з А. Міцкевичем відбулося у Москві 1829 року. Після цієї зустрічі М. Маркевич назвав польського поета «могучим» [7]. С. Соболевський, приятель О. Пушкіна і М. Маркевича, повернувшись з-за кордону в червні 1833 р., вручив таємно обом друзям третю частину поеми «Дзяди» А. Міцкевича [2, 252–254]. Характерно, що А. Міцкевича як «жертву царського насилля» [7, 68, 76] М. Маркевича оцінює на одному рівні з декабристами К. Рилєєвим («Пророк російського народу»), А. Бестужевим («Воїн і пророк») [7, 68, 76].

Зв'язки А. Міцкевича з Україною, її культурою, фольклором, природою, народними звичаями і обрядами, усвідомлення впливу України на творчість М. Рея, С. Трембецького, Б. Залеського [4, 163–166], – усе це свідчить про те, що Україна загалом виявилася суттєвим чинником творчої еволюції А. Міцкевича. У свою чергу, українська складова органічно увійшла до його поетичного світобачення, втілилася в художній структурі визначних творів А. Міцкевича. Вагому стимулюючу роль відіграло тут притаманне поетові романтичне світосприйняття з його потягом до яскравого, експресивного, гармонійного, екзотичного, вражаючого, величного у природі і культурній історії. Відповідні ознаки А. Міцкевич вбачав у розмаїтті української природи (мальовничому Стеблеві над Россю та в Криму), а також в українському фольклорі. Саме як самобутній поет-романтик з його неприязню і викриванням усього поневолюючого і, навпаки, з його прихильністю до свободи і повноти проявів життя особистості і буття світу, А. Міцкевич викликав інтерес і впливав на діячів української культури. І цей вплив охоплює різні епохи й імена – від українських поетів-романтиків М. Маркевича, Т. Шевченка до Д. Павличка [3, 157].

Мотиви українського фольклору у творчій рецепції польського поета захопили М. Маркевича. На це вказують, зокрема, його зізнання у передмові до збірки «Українські мелодії»: твори «Дзяди» А. Міцкевича, «Утопленик» О. Пушкіна, «Лісовий король» і «Рибалка» Й. В. Гете, «Гузла» П. Меріме, «Світлана» В. Жуковського, «Ілліричні пісні» І. Маглановича нашоухнули його на думку описати легенди, традиції, обряди, історичні події і красу пейзажів України в уривках п'єс, поєднуючи кожну з них до наспіву [5, IV]. Паралельними пошуками наповнена оригінальна творчість М. Маркевича, його мелодії та елегії. Вони орієнтовані на фольклорну поетику й вільно вливаються в загальний потік європейського романтизму. Їм притаманні і «світова скорбота», і прагнення романтичного подвигу, що близьке не тільки А. Міцкевичу, але й Дж. Байрону.

Зіставлення мотивів самобутніх віршів М. Маркевича та А. Міцкевича дає можливість окреслити поетичні уподобання українського та польського авторів. Ось як розуміє призначення митця М. Маркевич: «Певец вдохновенный назначен судьбою, / Чтоб голосом дивным тревожить мечту, / Чтоб петь и венчать благородной рукою / Отчизну, свободу, любовь, красоту» [5, 35]; «Нет! для певцов тех, что поют / Отчизну, красавиц, любовь и свободу» [5, 78]. Тільки такі співці заслуговують похвали і визнання народу. Усвідомлення власного покликання проступає з наступних рядків: «Про гетьманщину родную, / про красавиц и весну / снова песню удалую / я козакам петь начну [5, 71]. У свою чергу, А. Міцкевич так розглядає завдання і долю митця: «Nuciłem o miłostkach w rówieśników tłumie; / Jedni mię pochwalili, a drudzy szeptali: / «Ten wieszcz kocha się tylko, męczy się i żali, / Nic innego nie czuje lub śpiewać nie umie. / «W dojrzałe wchodząc lata, przy starszym rozumie, / Czemu serce płomykiem tak dziecinny pali? / Czyliż mu na to wieszczy głos bogowie dali, / Aby o sobie tylko w każdej nucił dumie?» / Wielkomyślna przestroga! – wnet z górnymi duchy / Alcejski chwytam bardon, i strojem Ursyna / Ledwie zaczął przegrywać, aż cała drużyna / Rozpierzchła się unosząc zadziwione słuchy; / Zrywam struny i w Letę ciskam bardon głuchy. / Taki wieszcz jaki słuchacz» [13, 10] / «Співав я про любов у друзів юних в колі, / Хвалили ті мене і гудили тамті: / «Кохання тільки він і бачить у житті, / Співати вміє лиш про пестоші та болі». / ...Алкея ліру я, почав на лад Урсина / Достроюватись... Що ж?...» [6, 177] (переклад М. Рильського). Впадає в око суголосність змістового наповнення текстових структур. Ідеться про романтичне поєднання тем батьківщини і свободи, з одного боку, та краси й любові – з іншого. Поети прагнули воскресити героїчне минуле своїх народів, викликати протест проти кривди.

Мельник О., Зимомря І. Рецепція образу природи у творчості...

У доробку А. Міцкевича майже відсутні тексти, що зазвичай називають «чистою» лірикою. Авторське «Я» тісно пов'язане з об'єктивним світом, з людиною, з людством. Як і польський поет, М. Маркевич через особисте прагне розв'язати філософські, моральні чи етичні завдання, передати велич почуттів і людські радощі. Твори обох авторів вирізняються щирістю почуттів, умінням зачаровувати читача, здається, буденними, але водночас казковими подіями, поєднанням урочистого зі смішним, динамікою, гостротою фабули, різноманітною шкалою людських почуттів від кохання до ненависті. Ось як розуміє сутність кохання М. Маркевич: «Ангелов сестра златая; / без венца, без крыльев ты, / но ты светлый житель рая, / ты даешь мечты. / Сердце чарами не бьется, / не от трав пылает кровь! / Только взглянь: без них вольется / в душу к нам любовь [5, 81–82]. У цьому самобутньому гімні кохання, світлому баченні раю, зримо простежується вплив творів А. Міцкевича. Половина другої строфи нав'язана народними уявленнями про можливість чарування. Натомість друга половина знову переносить читача в коло образів поезії того часу, а саме неземного кохання до божественного, до ангела, з яким порівнюється жінка у віршах обох авторів. Ілюстрація – віршовані рядки А. Міцкевича: «Nieszczęśliwy, kto próżno o wzajemność woła, / Nieszczęśliwszy jest, kogo próżne serce nudzi, / ...A jeśli wdzięk i cnota czucie w nim obudzi, / Nie śmie z przekwitłym sercem iść do stóp anioła» [12, 51] / «Нещасний, хто дарма взаємності благає, / Нещасний, хто любить спитується дарма, / ...Довершеність йому появиться сама – / Він серця й ангелу віддати не бажає [6, 166] (переклад М. Рильського).

Одним зі стрижневих лейтмотивів у творчості М. Маркевича та А. Міцкевича є природа. Попри те, що український поет згадує у своїх творах і весну, і українські ландшафти, загалом природа не виступає тут як щось самостійне. Натомість у польського митця є окремий цикл поезій «Кримські сонети», де щедро оспівується природа. Втім, опис природи, витриманий у дусі романтичної поезії, цілком характеризує творчу манеру М. Маркевича: «...Луговая трава благовонием дышет, / дуновением ветер каштаны колышет, / и говор ручья любовью журчит, / зовет нас река и луг нас манит. / ...И в серебряном блеске венца / подымается месяц молодой. / Без границ, без числа, без конца / хороводом звезда за звездой» [5, 48].

Персоніфікацією природи пронизані твори А. Міцкевича. Яскравим прикладом є вірш «Пролісок», де автор веде діалог з ранньою квіткою: жайворонок на весні «залівся співом», «холодом диха діброва», у лілеї – «убори», в світанні – «рум'янци», у проліска – «очки» [6, 91] (переклад М. Пригари). Вірш «Днепр» М. Маркевича також побудовано на такій персоніфікації. У нього Дніпро, зливаючись з Десною, «– лобзаєт / как любовницу, в горах / звонкой волной» [5, 44]. Злиття Десни і Дніпра – це зустріч коханців: «Обглядев и всех пленяя / в Киев шла Десна младая... / повстречавшия с Десною / Днепр обнял ее...» [5, 54]. Подібна картина злиття неба з озером, безодні, безкрайнього степу-пустелі є й у баладі «Світязь» («Świtez») А. Міцкевича: «Gdy oko brzegów przeciwnych nie sięga, / Dna nie odróżnia od szczytu, / Zdajesz się wisieć w środku niebokręga. / W jakiejś otchłani błękitu» [12, 27] / «Чи то із небом злилися безодні, / Водяна дика пустеля, / А чи склепіння у сьйві холоднім / Небо, ввігнувшись, стеле? [6, 96] (переклад М. Пригари).

Уявлення про безмежність конкретизується у поезії М. Маркевича образом степу: «Лишь пестреет в поле чистом / лишь ползет в траве со свистом / грудью скользкою змея. / Но нигде другой преграды / нет ни мысли, ни очам; / не упрутся далью взгляды, / здесь исчезло слова там... / Там... где там? Все безконечность, / все пространство без берегов. / Степь Украины – это вечность, / это чувство, мысль

без слов. / Необятно благородна / так українская кровь; / Так безбрежна и свободна / сердца чистого любовь [5, 47]. Цей образ безконечності степів нав'язано, з одного боку, описами природи у Дж. Байрона та їхнім загальним настроєм, що пронизує їх, а з іншого – художньо довершеними картинами степів у «Кримських сонетах» А. Міцкевича. Ось як зображує польський автор українські пейзажі: «Wpłynąłem na suchego przestwór oceanu, / Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi, / Śród fali łąk szumiących, śród kwiatów powodzi, / Omijam koralowe ostrowy burzanu. / Już mrok zapada, nigdzie drogi ni kurhanu; / Patrzę w niebo, gwiazd szukam, przewodniczek łodzi; / ...Słyszę, kędy się motyl kołysa na trawie, / Kędy wąż śliską piersią dotyka się zioła. / W takiej ciszy – tak ucho natężam ciekawie, / Że słyszałbym głos z Litwy. – Jedźmy, nikt nie woła» [12, 54] / «Пливу на обшири сухого океану. / Як човен, мій візок в зеленій гущені... / ...Вже морок падає. Ні шляху, ні кургана... / Шукаю провідних зірок у вишині. / ...Чутно й метелика, що тріпається в млі, / І вужа, що повзе зіллями таємниче... / Я так напружив слух, що вчув би в цій землі / І голос із Литви. Вперед! Ніхто не кличе» [6, 181] (переклад М. Рильського).

У своїх віршах М. Маркевич прагне оспівати Україну, її природу, побут. Контрастом виступає далеке, напівлегендарне, героїчне минуле з яскравими образами героїв на тлі сучасності. Народні обряди та ігри на всіх етапах творчого поступу привертали увагу письменника, зокрема, традиції, пов'язані зі святом Івана Купала, міфологічні уявлення народу. У поетичні спадщині А. Міцкевича також є чимало віршів з романтично-містичним забарвленням. У вірші «Романтика» молода дівчина чекає зустрічі з мертвим коханим. Твір «Світязянка» присвячений дівчині-русалці, «Рибка» – зраженій паном дівчині, яка після смерті стає рибкою і випливає тільки для того, щоб погодувати своє дитя. У вірші «Пані Твардовська» частково відтворена слов'янська легенда про пана Твардовського, який замолоду запродав душу чорту, а в мить, коли мав її віддати, придумав три завдання Мефістофелю: оживити картину з конем, скупатись в освяченій воді та взяти за дружину пані Твардовську. Останнє виявилось для чорта неймовірним і він утік.

На словесно-образному рівні поетика обох поетів досить активна. Йдеться, у першу чергу, про метафоричну інтерпретацію таких ключових образів, як боротьба, серце, сльози, душа, смерть, свобода, промінь, пісня, небеса, батьківщина, мрія. Відчутна посилена увага до ліризму, який виявляється у формі відступів та рефренів. У збірках «Українські мелодії», «Елегії» М. Маркевича та в творах циклу «Кримські сонети» А. Міцкевича є чимало художніх образів і поетичних засобів, що стали традиційними в подальшій творчості українських поетів-романтиків. Характерною особливістю романтичних поем є також ліричний монолог, біографічна ремінісценція з минулого, історичного шляху предків. Національно-визвольна, патріотична тематика була провідною як в українському, так і в польському романтизмі. Щоб підкреслити життєвість зображуваних конфліктів, М. Маркевич, як і А. Міцкевич, прив'язує дію своїх балад до певної місцевості. Долі далеких прадідів він днає з сучасними нащадками, показує тугу за героїчним минулим. У багатьох творах поет підсилює соціальні моменти.

До більшості віршів зі збірок «Кримські сонети» та «Українські мелодії» поети робили примітки. Тут вони зазначили їхнє фольклорне джерело, а в деяких прагнули передати тональність первозданої поезики і стилю. При цьому вони не були, як слушно зазначив Г. Вервес, звичайними популяризаторами і оброблювачами народних сюжетів. Поети прагнули відтворити «правду люду», протиставляючи її «істинам мертвим», догмам застарілим і ретроградним [6, 13]. Їх захоплює життєвість та правдивість зобра-

Мельник О., Зимомря І. Рецепція образу природи у творчості...

жуваних конфліктів, характер народної концепції людини, її моральний кодекс, а не фантастика легенд та міфів.

Варто наголосити: М. Маркевич співчував боротьбі польського народу за незалежність, висловлюючись проти колоніальної політики царизму в Польщі. Усупереч конституції, яка систематично порушувалась, Польщею фактично управляли призначені на посаду комісара Новосильцев і головнокомандуючий польською армією, його брат Костянтин Павлович, за яким закріпилося прізвисько «Пелікан». «Александр І Польщу простил, но прислал туда Новосильцева и Пеликана... Прочитайте Мицкевича, «Дяды», вы поймете, – записує М. Маркевич – что такое Пеликан и Новосильцев. Он дал полякам конституцию и прислал наместником Константина Павловича. Он уничтожил молодое поколение поляков... Короче для славы все, для народа ничего» [7, 50].

Висновки. Твори М. Маркевича й А. Міцкевича відзначались не тільки бездоганністю поетичної форми, але й головно мали намір розкрити змістове багатство пісенно-поетичної культури українського та польського народів. У поезії обох митців яскравими є звернення до опису природи, історії та міфології. У їхніх текстах проривається інтимна лірика, лірика душі, що майже була відсутня у першій фаланзі українських романтиків. Витоки та джерела лірики А. Міцкевича й М. Маркевича сягають народнопісних джерел й історичних переказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вервес Г. Адам Міцкевич / Г. Вервес // Польська література і Україна – К., 1985. – С. 5–21.
2. Виноградов А. К. Мериме в письмах к Соболевскому / А. К. Виноградов – М., 1928. – 276 с.
3. Зимомря М. Адам Міцкевич у контексті польсько-українських взаємодій / М. Зимомря // Дзвін. – 1999. – № 3–4. – С. 157–158.
4. Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму) / Р. Ф. Кирчів. – К. : Наукова думка, 1971. – 275 с.
5. Маркевич Н. А. Украинские мелодии / Н. А. Маркевич. – М. : Тип. Августа Семена, 1831. – 155 с.
6. Міцкевич А. Лірика / А. Міцкевич / [вступ. стаття Г. Вервеса]. – К., 1968. – 215 с.
7. Рукописний відділ Інституту російської літератури (Пушкінського дому) / Архів Миколи Андрійовича Маркевича. – Ф. 488 – 84, од. – 1300 арк.
8. Boy-Żeleński T. O Mickiewiczu / Tadeusz Boy-Żeleński. – Warszawa : «Czytelnik», 1949. – 308 s.
9. Dernałowicz M. Adam Mickiewicz / Maria Dernałowicz. – Warszawa : «Wiedza Powszechna», 1985. – 435 s.
10. Gille-Maisani J.-Ch. Adam Mickiewicz. – człowiek : studium psychologiczne / Jean-Charles Gille-Maisani; przeł. Agnieszka Kuryś, Katarzyna Rytel. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 458 s.
11. Górski K. Adam Mickiewicz / Konrad Górski. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – 251 s.
12. Gwiazda z gwiazdą; wiersze, fragmenty, zdania Adama Mickiewicza. – Lublin : Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1992. – 295 s.
13. Mickiewicz A. Sonety krymskie : opracował Roman Taborski / Adam Mickiewicz. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953. – 48 s.
14. Szyper H. Adam Mickiewicz : poeta i człowiek czynu : popularny / Henryk Szyper. – Warszawa : Czytelnik, 1950. – 244 s.

REFERENCES

1. Verves G. Adam Mickevich / G. Davidovich Verves // Pol's'ka literatura i Ukraina – K., 1985. – S. 5–21.
2. Vinogradov A. K. Merime v pis'mah k Sobolevskomu / A. K. Vinogradov – M., 1928. – 276 s.

3. Zimomrja M. Adam Mickevich u konteksti pol's'ko-ukraïns'kih vzajemodij / M. Zimomrja // Dzvîn. – 1999. – № 3–4. – S. 157–158.
4. Kirchiv R. F. Ukraïns'kij fol'klor u pol's'kij literaturi (period romantizmu) / R. F. Kirchiv. – K. : Naukova dumka, 1971. – 275 s.
5. Markevich N. A. Ukraïnskie melodii / N. A. Markevich. – M. : Tip. Avgusta Semena, 1831. – 155 s.
6. Mickevich A. Lirika / A. Mickevich / [vstup. stattja G. Vervesa]. – K., 1968. – 215 s.
7. Rukopisnij viddil Institutu rosijs'koï literaturi (Pushkins'kogo domu) / Arhiv Mikoli Andrijovicha Markevicha. – F. 488 – 84, od. – 1300 ark.
8. Boy-Żeleński T. O Mickiewicz / Tadeusz Boy-Żeleński. – Warszawa : «Czytelnik», 1949. – 308 s.
9. Dernałowicz M. Adam Mickiewicz / Maria Dernałowicz. – Warszawa : «Wiedza Powszechna», 1985. – 435 s.
10. Gille-Maisani J.-Ch. Adam Mickiewicz. – człowiek : studium psychologiczne / Jean-Charles Gille-Maisani; przeł. Agnieszka Kuryś, Katarzyna Rytel. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 458 s.
11. Górski K. Adam Mickiewicz / Konrad Górski. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – 251 s.
12. Gwiazda z gwiazdą: wiersze, fragmenty, zdania Adama Mickiewicza. – Lublin : Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1992. – 295 s.
13. Mickiewicz A. Sonety krymskie : opracował Roman Taborski / Adam Mickiewicz. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953. – 48 s.
14. Szyper H. Adam Mickiewicz : poeta i człowiek czynu : popularny / Henryk Szyper. – Warszawa : Czytelnik, 1950. – 244 s.

Статтю подано до редакції 20.02.2015 р.